

اوقات الصلاة از منظر فریقین

□ عزیز الله احسانی *

چکیده

برنامه ریزی سودمند و تقسیم اوقات در زندگی انسان ها نقشی بسزایی در رشد و بالندگی انسانها داشته و دارد، در برنامه های عبادی و دینی خدای متعال اوقات خاصی را برای ادای برنامه های عبادی مقرر داشته است از جمله اوقات خاصی را برای ادای نمازهای واجب پنج گانه بیان نموده است آیاتی قرآن کریم مانند آیاتی دلوک شمس، طرفی النهار، حین تمسون و... و روایاتی که در این زمینه از پیامبر (ص) و ائمه ی معصومین (ع) وارد شده است بیانگر اوقات خاص برای نمازهای پنج گانه است، بر این اساس علمای امامیه (شیعه ای دوازده امامی) در مورد اوقات نمازهای پنج گانه وحدت نظر دارند و اما علمای مذاهب اربعه ی اهل سنت در خصوص اوقات صلاه فتاوی متفاوتی ارائه داده اند، در این میان بیشترین تفاوت دیدگاه در خصوص اوقات نماز از سوی مالکی ها مطرح گردیده است.

کلید واژه: صلاه، علما، آیات، فریقین، روایات.

مقدمه

عنصر زمان یکی از عناصر بسیار مهم در زندگی فردی و اجتماعی انسان ها است تا آنجا که امروزه به عنوان مدیریت زمان در زندگی روزمره ی افراد از آن یاد می شود و افراد با برنامه ریزی سودمند و یا تقسیم اوقات در امور زندگی فردی، اجتماعی، مدیریتی، تحصیلی و تعلیمی برنامه اش را تنظیم می کند و در این میان فرد و یا افرادی موفق هستند که برنامه ریزی مفید و منظم در برنامه هایش داشته باشد و در امور عبادی همچنین خداوند متعال برای بندگانش اوقات خاصی را برای عبادت و نیایش معین فرموده است از جمله این موارد نماز است نماز که یکی از مهمترین برنامه های عبادی بندگان الهی است خداوند برای آن اوقات خاصی را معین فرموده است.

در میان پیروان مذاهب اختلاف فتاوی زیادی وجود دارد از جمله موارد اختلافی در میان پیروان مذاهب یعنی پیروان مذهب تشیع «امامیه ی اثنا عشریه» و پیروان «مذاهب اربعه» یعنی اهل سنت اوقات الصلاه است بگونه ای که هر کدام از پیشوایان این مذاهب فتاوی مختلف و گوناگونی در این خصوص ابراز داشته است. با توجه به این با مراجعه به آیات کریمه ی قرآن کریم و سنت معصومین (ع) و کتب فقهی فریقین می توان اوقات صلاه را از منظر فریقین به دست آورده و معین نمود؛ بنابراین این نوشته در صدد بیان اوقات صلاه از منظر فریقین است.

الف. اوقات الصلاه در قرآن کریم

خدای متعال در قرآن کریم به آیاتی چند در مورد صلاه و اوقات صلاه اشاره فرموده است که در ذیل به چند موارد آنها اشاره می شود.

۱. آیه دلوک شمس

« أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ».

« نماز را وقت زوال آفتاب تا اول تاریکی شب به پا دار (یعنی نماز ظهرین را از اول ظهر و نماز عشاءین را از بدو تاریکی شب به پا دار) و نماز صبح را نیز به جای آر که آن نماز به حقیقت

مشهود (نظر فرشتگان شب و فرشتگان روز) است. اسراء ۷۸

۱ - ۱ - معانی دلوک

علما در مورد معانی دلوک و غسق دیدگاه های مختلفی اظهار نموده اند از جمله:

« دلوک شمس به معنی زوال آفتاب از دایره نصف النهار است که وقت ظهر می باشد، و در اصل از ماده دلک به معنی مالیدن گرفته شده، چرا که انسان در آن موقع بر اثر شدت تابش آفتاب چشم خود را می مالد، و یا از دلک به معنی متمایل شدن است چرا که خورشید در این موقع از دایره نصف النهار به سمت مغرب متمایل می شود و یا اینکه انسان، دست خود را در مقابل آفتاب حائل می کند، گویی نور آن را از چشم خود کنار می زند و متمایل می سازد». (شیرازی، ۱۳۷۴، ج: ۱۲، ص: ۲۲۲)

و روایتی که در تفسیر آیه شریفه آمده است نیز این معنی را تایید می کند .

امام باقر(ع) در روایتی که زراره در مورد این آیه سؤال می کند حضرت در جواب معنای دلوک و غسق را بیان می فرماید:

« عن زرارة عن أبي جعفر عليه السلام في قول الله: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ» قال: دلوكها زوالها، غسق الليل الى نصف الليل، ذلك أربع صلوات وضعهن رسول الله و وقتهن للناس، و قرآن الفجر صلوة الغداة. » (عروسی حویزی، ۱۴۱۵ ق، ج ۳، ص ۲۰۲)

این روایت بیانگر اوقات نمازهای یومیه ی پنج گانه است حضرت « دلوک شمس » را به زوال روز معنی کرده که وقت نماز ظهر و عصر است و « غسق اللیل » را نصف شب بیان فرموده که شامل وقت نماز مغرب و عشاء است و « قرآن الفجر » را به وقت نماز صبح بیان فرموده است.

۲. آیه طرفی النهار

« وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ وَ زُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنُ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ ».

« و نماز را در دو طرف (اول و آخر) روز به پا دار و نیز در ساعات آغازین شب، که البته حسنات و نکوکاری ها، سیئات و بدکاریها را نابود می سازد، این (نماز یا این سخن که حسنات

شما سیئات را محو می‌کند) یادآوری است برای اهل ذکر و پندی بر مردم آگاه است». (هود/۱۱۴)

برخی مفسرین معاصر در خصوص معنای طرفی النهار اظهار نموده است:

« ظاهر تعبیر طرفی النهار (دو طرف روز) این است که نماز صبح و مغرب را بیان می‌کند، که در دو طرف روز قرار گرفته و زلف، که جمع زلفه، به معنی نزدیکی است به قسمت های آغاز شب که نزدیک به روز است گفته می‌شود بنابراین منطبق بر نماز عشا می‌گردد». (شیرازی پیشین، ۱۳۷۴ ش، ج ۹ ص ۲۶۵)

۳. آیه حین تمسون

« فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ وَ لَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ عَشِيًّا وَ حِينَ تُظْهِرُونَ».

« پس خدا را هنگام شام و صبحگاه (در نماز مغرب و صبح) تسبیح و ستایش گوید. و سپاس (اهل عالم) در آسمان ها و زمین مخصوص اوست و شما نیز در تاریکی شب و نیمه روز (در نماز عشاء و ظهر و عصر) به ستایش او مشغول شوید». (روم: ۱۷ و ۱۸)

۴. آیه ی قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ ...

« فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ اطَّرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ».

« پس تو بر آنچه (امت جاهل بر انکار و طعن تو) می‌گویند صبر و تحمل پیش گیر و خدای را پیش از طلوع خورشید و بعد از غروب آن و ساعاتی از شب تا و اطراف روز روشن ستایش و تسبیح گو، باشد که (به مقام رفیع شفاعت) خشنود شوی». (طه: ۱۳۰)

۵. آیه ی قَبْلَ الْغُرُوبِ

« فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ. وَ مِنْ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ أَدْبَارَ السُّجُودِ».

« پس تو (ای رسول) بر آنچه می‌گویند (و می‌کنند از آزار و تکذیب) صبر کن (تا ما آنها را

کیفر دهیم) و به حمد و ستایش خدایت تسبیح گو پیش از طلوع خورشید (به نماز صبح) و پیش از غروب آن (به نماز ظهر و عصر). و باز برخی از شب را (به نماز مغرب و عشاء) و هم در عقب سجده‌ها به تسبیح خدا پردازا. (ق: ۳۹ و ۴۰)

با توجه به این آنچه که از آیات کریمه ی قرآن کریم، استفاده می شود این است که اوقات صلاه به طور کلی در قرآن کریم با عباراتی مختلف اشاره و بیان شده است و روایاتی که از پیامبر (ص) و ائمه ی هدی (ع) رسیده نیز به توضیح و روشنی این مطلب می افزاید.

ب. اوقات صلاه در روایات

در روایات معصومین (ع) نیز در خصوص اوقات نماز و تعیین وقت آن سفارش و تأکید شده است.

۱. روایت رسول خدا (ص)

رسول خدا (ص) در روایتی برای اصحابش به ادای صلاه در وقت آن تصریح نموده و به پیامدهای ترک صلاه اشاره نموده است .

قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ص الْمَسْجِدَ وَ فِيهِ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ - فَقَالَ تَذَرُونَ مَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ - قَالَ إِنَّ رَبُّكُمْ يَقُولُ إِنَّ هَذِهِ الصَّلَوَاتُ - الْخُمْسَ الْمَفْرُوضَاتِ مَنْ صَلَّى مِنْ صَلَاتِنَّ لِيُوقْتِهِنَّ وَ حَافِظَ عَلَيْهِنَّ - لِقِيَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَهُ عِنْدِي عَهْدٌ أُدْخِلُهُ بِهِ الْجَنَّةَ - وَ مَنْ لَمْ يُصَلِّهِنَّ لِيُوقْتِهِنَّ وَ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ فَذَلِكَ إِلَيَّ - إِنْ شِئْتُ عَذَّبْتُهُ وَ إِنْ شِئْتُ غَفَرْتُ لَهُ» (عاملی، حرّ، ۱۴۰۹ هـ، ج ۴، ص ۱۱۰)

روزی رسول خدا (ص) داخل مسجد شد در حالی که مردم از اصحابش در مسجد بود سپس فرمود: می دانید پروردگار شما چی دستور داده است؟ اصحاب عرض کردند خدا و رسولش داناترند حضرت فرمود: پروردگار شما می فرماید: این نمازهای پنج گانه واجب است هر کسی که در وقتش ادا کند و حافظ نمازهایش باشد روز قیامت مرا ملاقات خواهد کرد برای او نزد من عهدی است که او را داخل بهشت گردانم و کسی که نمازهای پنجگانه را در وقتش اداء نکند و حافظ آنها نباشد پس آن در نزد من است اگر خواستم عذابش می کنم و اگر خواستم می بخشم.

۲. روایت معاویه بن وهب

و بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ وَهَبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أَتَى جَبْرِئِيلُ رَسُولَ اللَّهِ ص بِمَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ - فَأَتَاهُ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ فَأَمَرَهُ فَصَلَّى الظُّهْرَ - ثُمَّ أَتَاهُ حِينَ زَادَ الظُّلُّ قَامَةً فَأَمَرَهُ فَصَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ أَتَاهُ حِينَ غَرَبَتِ الشَّمْسُ فَأَمَرَهُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ - ثُمَّ أَتَاهُ حِينَ سَقَطَ الشَّفَقُ فَأَمَرَهُ فَصَلَّى الْعِشَاءَ - ثُمَّ أَتَاهُ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ فَأَمَرَهُ فَصَلَّى الصُّبْحَ... (عاملی پیشین، ج ۴، ص ۱۵۸)

و همچنین معاویه بن وهب به اسنادش از اباعبدالله امام صادق (ع) نقل نموده است که آن حضرت فرمود: جبرئیل به سبب بیان و تعیین اوقات نماز محضر مبارک رسول خدا (ص) شرفیاب شد و در هنگام زوال خورشید آمد و امری به نماز ظهر کرد و رسول خدا (ص) نماز ظهر را اقامه کردند و سپس هنگام که سایه شاخص به اندازه قامت زیاد شد آمد و امر به اقامه ی نماز عصر کرد و سپس هنگام غروب شمس آمد و امر به خواندن نماز مغرب کرد و رسول خدا (ص) نماز مغرب را اقامه کرد و سپس وقتی که روشنایی (شفق) سمت مغرب برطرف شد آمد و امر به اقامه ی نماز عشاء کرد و پیامبر (ص) نماز عشاء را اقامه نمود و سپس حین طلوع فجر آمد و امر به نماز صبح کرد و رسول خدا (ص) نماز صبح را اقامه کردند.

۳. روایت عقاب الاعمال

وَ فِي عِقَابِ الْأَعْمَالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ عَنِ السَّعْدِ أَبِي عَنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِي عَمْرَانَ الْأَرْمَنِ عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ هِشَامِ الْجَوْلَيْقِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ صَلَّى الصَّلَاةَ لِغَيْرِ وَقْتِهَا - رُفِعَتْ لَهُ سَوْدَاءٌ مُظْلِمَةٌ - تَقُولُ ضَيَعْتِي ضَيَعَكَ اللَّهُ كَمَا ضَيَعْتِي - وَ أَوَّلُ مَا يُسْأَلُ الْعَبْدُ - إِذَا وَقَفَ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ تَعَالَى عَنِ الصَّلَاةِ - فَإِنْ زَكَتْ صَلَاتُهُ زَكَ سَائِرُ عَمَلِهِ - وَإِنْ لَمْ تَزُكْ صَلَاتُهُ لَمْ يَزُكْ عَمَلُهُ. (عاملی پیشین، ج ۴، ص: ۱۱۱)

و نیز در روایت دیگری امام صادق (ع) از رسول خدا (ص) نقل کرده است هر که نمازش را در وقتش ادا نکند نمازش به صورت یک سیاهی بسیار تاریک بالا می رود برایش می گوید مرا

ضایع کردی خدا تو را ضایع کند همان طور که مرا ضایع کردی و اولین چیزی که در پیشگاه خداوند از بنده سؤال می شود نماز است اگر نمازش پاک و خالص بود سایر اعمالش خالص می شود و اگر نمازش خالص و پاک نبود سایر عملش نیز خالص نیست.

بنابراین با توجه به آیات و روایات وارده اوقات نمازهای پنج گانه ی یومیه از سوی شارع مقدس تعیین شده و عملاً توسط رسول خدا(ص) عمل شده و برای صحابه ابلاغ و اطلاع رسانی شده است؛ اما با وجود این در عین حال پیشوایان فریقین در مورد اوقات صلاه دیدگاه‌های متفاوت دارند و به دیدگاه‌ها و نظراتشان در این خصوص اشاره و توضیح داده می شود.

ج. دیدگاه علما و فقهاء فریقین

بر اساس آنچه که در کتب علمای هر دو فریق آمده نظرات و دیدگاه‌های متفاوتی از هر دو فریق به چشم می خورد.

« يبدأ الفقهاء بصلاة الظهر، لأنها أول صلاة فرضت، ثم فرض بعدها العصر، ثم المغرب، ثم العشاء، ثم الصبح على الترتيب » (مغنیه، ۱۴۲۱ ج ۱، ص ۷۹) علما و فقهای اسلام در کتب مربوطه در خصوص اوقات صلاه آغاز به نماز ظهر نموده است زیرا اولین نمازی که واجب شده نماز ظهر بوده است و سپس نماز عصر را و بعد از آن نماز مغرب و بعد از آن نماز عشاء و بعد از آن نماز صبح را به ترتیب بیان نموده است. و همچنین علماء اتفاق نظر و اجماع دارند بر اینکه اقامه نماز قبل از دخول وقت جایز نیست همگی اتفاق دارند و متفق القولند که هنگام زوال شمس وقت نماز ظهر داخل می شوند و اما اختلافی که دارند در مقدار وقت نماز ظهر است که تا چه مدت ادامه دارد؟

« و اتفقوا على أن الصلاة لا تجوز قبل دخول وقتها، وعلى أن الشمس إذا زالت، دخل وقت الظهر، و اختلفوا في مقدار هذا الوقت، و إلى متى يمتد؟ » (مغنیه، پیشین، ص ۵۱)

الف. علمای امامیه

علمای امامیه در خصوص اوقات صلاه وحدت نظر دارند و هیچ گونه اختلافی ندارند.
« قال الإمامية: تختص الظهر من عقب الزوال بمقدار أدائها و تختص العصر من آخر النهار

بمقدار أدائها أيضا، و ما بين الأول و الأخير مشترك بين الصلاتين، و من هنا قالوا: يجوز الجمع بين الصلاتين في الوقت المشترك و إذا ضاق الوقت، و لم يبق من آخره إلا مقدار ما يتسع للظهر فقط قدم العصر على الظهر يصلحها أداء، ثم يأتي الظهر آخر الوقت قضاء.» (مغنيه، پیشین، ج ۱، ص ۷۹) علمای امامیه نظرشان بر این است که بعد از زوال وقت نماز ظهر است و به اندازه ادای آن نماز اختصاص به نماز ظهر دارد و همچنین وقت اختصاصی نماز عصر به مقدار ادای آن در آخر وقت و آخر روز است.

و مابین اول یعنی نماز (ظهر) و آخر یعنی نماز (عصر) وقت مشترک برای هر دو نماز ظهر و عصر است و به خاطر همین وقت مشترک است که علمای امامیه به جواز جمع بین هر دو نماز قائل هستند و اگر وقت تنگ باشند و از آخر وقت بیشتر از اندازه فقط نماز ظهر وقت وسعت نداشته باشد در این صورت خواندن نماز عصر بر نماز ظهر مقدم می شود به گونه ای که نماز عصر به نیت اداء خوانده شده و نماز ظهر در آخر وقت قضاء خوانده شود.

و همچنین علمای امامیه اول وقت را هنگام فضیلت نماز دانسته و چنین ابراز نموده است: ادامه سایه ی شاخص به اندازه مثل آن وقت فضیلت نماز ظهر است و امتداد سایه شاخص به حدی که دو برابر شاخص شود وقت فضیلت نماز عصر است.

« و قال الإمامية امتداد الظل إلى مثله وقت فضيلة الظهر، و إلى مثليه وقت فضيلة العصر.» (مغنيه، پیشین، ج ۱، ص ۷۹)

و همچنین در جامع الخلاف والوفاق آمده است:

« لكل صلاة وقت و له أول و آخر فأول وقت الظهر إذا زالت الشمس، فإذا مضى من زوالها مقدار أداء الظهر، دخل وقت العصر، و اشترك الوقتان إلى أن يبقى من غروب الشمس مقدار أداء العصر، فيخرج وقت الظهر، و اختص هذا المقدار بالعصر.» (سبزواری، قمی ۱۴۲۱، ص ۵۵) برای هر کدام از نمازها وقت خاص است که برای آن وقت خاص اول و آخر است و اول وقت ظهر هنگام زوال شمس است سپس به مقدار اداء نماز ظهر اگر از هنگام زوال سپری شد وقت نماز عصر داخل می شود و برای نماز ظهر و عصر وقت مشترک ادامه دارد تا اینکه به اندازه اداء نماز عصر تا غروب باقی بماند و بعد از آن وقت نماز ظهر تمام شده و آن مقدار باقی مانده به

نماز عصر اختصاص می یابد.

ب. دیدگاه علمای مذاهب اربعه

علمای مذاهب اربعه ی اهل سنت در خصوص تعیین اوقات الصلاة اختلاف نظر دارند به گونه ای که هرکدام از پیشوایان مذهب شان دیدگاه متفاوتی ارائه و اظهار نموده اند.

۱. نماز ظهر

« و قال الأربعة: يتدئ وقت الظهر من الزوال إلى أن يصير ظل كل شيء مثله، فإذا زاد عن ذلك خرج وقت الظهر، و لكن الشافعية و المالكية قالوا: يختص هذا التحديد بالمختار، اما المضطر فيمتد وقت الظهر معه إلى ما بعد امتداد ظل الشيء إلى مثله. و قال الإمامية امتداد الظل إلى مثله وقت فضيلة الظهر، و إلى مثليه وقت فضيلة العصر» (مغنيه پیشین، ج ۱، ص ۹۷)

علمای اربعه گفته اند ابتدای وقت نماز ظهر از هنگام زوال است تا اینکه سایه تمام شیئی (شاخص) به اندازه مثل شیئی (شاخص) بگردد سپس اگر از این زیاد شد وقت ظهر خارج می شود و لكن شافعية و مالکيه گفته اند این مقدار وقت محدود اختصاص به حالت اختیار دارد اما وقت اضطراری نماز ظهر ادامه دارد تا ما بعد که سایه به اندازه مثل شی برسد { یعنی سایه شاخص دو برابر شود}. در مقابل علمای امامیه گفته اند: وقت فضیلت نماز ظهر تا مادامی است که سایه شاخص به اندازه مثلش برسد و همچنین وقت فضیلت نماز عصر تا مادامی است که سایه به اندازه دو برابر مثلش برسد.

۲. دیدگاه حنفی ها و شافعی ها در مورد وقت نماز عصر

« و قال الحنفية و الشافعية: يتدئ وقت العصر من زيادة الظل عن مثله إلى الغروب» (مغنيه، پیشین، ص ۸۰)

علمای مذهب حنفی و شافعی گفته اند ابتدای وقت نماز عصر از هنگام زیادی سایه از مثلش تا هنگام غروب است.

۳. دیدگاه مالکی ها و وقت نماز عصر

وقال المالكية: للعصر وقتان: أحدهما اختياري، و الثاني اضطراري، و يبتدئ الأول من زيادة الظل عن مثله إلى اصفرة الشمس، و يبتدئ الثاني من الاصفرة إلى الغروب. (مغنيه، پیشین، ص ۸۰) علمای مذهب مالکی قائلند که نماز عصر دارای دو تا وقت است اولی در حال اختیار و وقت دومی در حالت اضطرار است ابتدای وقت اختیاری نماز عصر از زیادی سایه از مثلث است تا (اصفرار) و زرد شدن خورشید و ابتدای وقت اضطراری نماز عصر از هنگام (اصفرار) زرد شدن خورشید تا غروب خورشید است. بنابراین تفاوت دیدگاه مالکی ها در مورد وقت نماز عصر بسیار زیاد است.

۴. دیدگاه حنبلی ها و وقت نماز عصر

وقال الحنابلة: من آخر صلاة العصر إلى أن يتجاوز الظل عن مثليه تقع الصلاة أداء إلى حين الغروب، و لكن المصلي يأثم، حيث يحرم عليه ان يؤخرها إلى هذا الوقت، و قد انفردوا بذلك عن سائر المذاهب. (مغنيه، پیشین، ص ۸۱) علمای حنبلی قائلند هر کسی که نماز عصر را به تأخیر اندازد تا اینکه سایه از اندازه مثلث بگذرد و زیاد شود نماز اداءً انجام شده است و لکن نمازگزار گناه می کند زیرا بر او حرام است که نمازش را تا این وقت به تأخیر اندازد و در این دیدگاه مالکی ها از سایر مذاهب جدا و منفرد نظر داده است.

۵. رأی شافعی و حنبلی در مورد وقت العشائین

قال الشافعية و الحنابلة (على رأي الصحيين) قالوا: يبتدئ وقت المغرب من مغيب القرص، و ينتهي بمغيب الشفق الأحمر من جهة المغرب. (مغنيه، پیشین، ص ۸۱) شافعی ها و حنبلی ها به طور هم رأی قائلند که ابتدای وقت مغرب از وقت غایب شدن قرص خورشید است و انتهای وقت مغرب به غایب شدن و از بین رفتن شفق سرخ رنگ از طرف مغرب است.

۶. رأی مالکی ها و وقت عشائین

وقال المالكية: ان وقت المغرب مضيق، ويختص من أول الغروب بمقدار ما يتسع لها و لمقدماتها و شرائطها من الطهارة و الأذان، و لا يجوز تأخيره اختيارا عن هذا الوقت، أما مع الاضطرار فيمتد وقت المغرب إلى طلوع الفجر، و عدم جواز تأخير المغرب عن أول وقتها مما انفردت به المالكية. (مغنيه، پیشین، ص ۸۱)

مالکی ها قائلند که وقت مغرب بسیار ضیق و تنگ هستند و این وقت اختصاص دارد به مقدار که نماز مغرب و مقدمات نماز و شرایطش از قبیل طهارت و اذان انجام شود و تأخیر نماز مغرب در حال اختیار از این وقت جایز نیست اما در صورت اضطرار وقت مغرب تا طلوع فجر ادامه دارد و عدم جواز تأخیر مغرب از اول وقت آن از چیزهایی است که مختص به مذهب مالیکی ها است.

ج. رأی امامیه در مورد وقت مغرب و عشاء

وقال الإمامية: تختص صلاة المغرب من أول وقت الغروب بمقدار أدائها، و تختص العشاء من آخر النصف الأول من الليل بمقدار أدائها، و ما بين هذين وقت مشترك بين المغرب و العشاء، و لذا أجازوا الجمع في هذا الوقت المشترك بين الفريضتين.

هذا بالنسبة إلى المختار، أما المضطر لنوم أو نسيان فيمتد وقت الصلاتين إلى الفجر على أن تختص صلاة العشاء من آخر الليل بمقدار أدائها، و تختص المغرب من الجزء الأول من نصف الليل الثاني بمقدار أدائها أيضا. (مغنيه، پیشین، ص ۸۱)

علمای امامیه می گویند وقت مخصوص نماز مغرب از اول وقت به مقدار ادای نماز مغرب است و وقت مخصوص نماز عشاء از آخر نصف اول از شب به مقدار ادای نماز عشاء است، و مابین این دو وقت مشترک بین مغرب و عشاء است و لذا به این جهت علما اجازه جمع بین دو نماز مغرب و عشاء در این وقت مشترک را داده اند.

البته این بالنسبه به افراد مختار است اما افراد مضطر به جهت فراموشی و یا در خواب فرو رفتن که در این صورت وقت هر دو نماز مغرب و عشاء تا فجر ادامه دارد به این معنی که وقت به

اندازه ی ادای نماز عشاء در آخر شب اختصاص به نماز عشاء دارد و به اندازه ی ادای نماز مغرب از جزء اول از نصف دوم شب وقت مختص به نماز مغرب است علاوه بر وقت اختیاری.

د. دیدگاه علمای مذاهب غیر از مالکی ها و وقت نماز صبح

«وقت الصبح من طلوع الفجر الصادق إلى طلوع الشمس بالاتفاق، إلا المالكية قالوا: للصبح وقتان: اختیاری، و هو من طلوع الفجر إلى تعارف الوجوه. و اضطراری، و هو من تعارف الوجوه إلى طلوع الشمس.» (مغنیه، پیشین، ص ۸۱)

وقت نماز صبح از طلوع فجر صادق تا طلوع شمس بالاتفاق مذاهب است الا اینکه دیدگاه مالکی ها تفاوت دارد، مالکی ها قائلند که برای نماز صبح دو تا وقت است یکی اختیاری که از طلوع فجر تا شناختن صورت ها است و دیگری وقت اضطراری که از شناسایی چهره ها تا طلوع خورشید است. بنابراین بیشترین تفاوت و اختلاف نظر از سوی مالکی ها در خصوص اوقات صلاه مطرح است.

نتیجه گیری

در نتیجه در آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) اوقات خاصی برای نمازهای پنج گانه ی یومیه تعیین شده است و رسول خدا (ص) عملاً در اوقات صلاه نمازهای یومیه را در سفر و حضر در مرئی و منظر و مسمع اصحاب خود اقامه نموده اند و همچنین روایات معصومین (ع) نیز بیانگر اوقات الصلاه در وقت مخصوص آن است، با توجه به این علمای فریقین هرکدامشان بر اساس برداشت هایشان از آیات و روایات نظراتشان را در خصوص اوقات صلاه بیان نموده و پیروانشان را به آن ملزم ساخته است و در این میان آنچه که به نظر می رسد علمای امامیه (شیعه دوازده امامی) در خصوص اوقات صلاه وحدت آراء و اتفاق نظر دارند؛ اما در میان علمای مذاهب اربعه یعنی علمای اهل سنت در خصوص اوقات صلاه های یومیه ای پنجگانه نظرات و دیدگاه های متفاوتی وجود دارد و بخصوص مالکی ها بیشتر از همه مذاهب اربعه در خصوص اوقات صلاه اختلاف نظر دارد.

کتابنامه

- قرآن کریم ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- سبزواری، علی مؤمن قمی، جامع الخلاف و الوفاق، در یک جلد، زمينه سازان ظهور امام عصر علیه السلام، قم - ایران، اول، ۱۴۲۱ هـ.ق.
- عاملی، حرّ، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، ۳۰ جلدی، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم - ایران، اول، ۱۴۰۹ هـ.ق.
- عروسی حویزی عبد علی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، انتشارات اسماعیلیان - قم، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ ق. مغنیه، محمد جواد، الفقه علی المذاهب الخمسة، ۲ جلد، دار التیاری جدید - دار الجواد، بیروت - لبنان، دهم، ۱۴۲۱ هـ.ق.
- مکارم شیرازی ناصر، تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیة - تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.